

College voor Toetsen en Examens

KUNST (ALGEMEEN) HAVO

CONCEPT SYLLABUS CENTRAAL
EXAMEN 2025 NADERE
VASTSTELLING
KUNST (BEELDENDE
VORMGEVING, DANS, DRAMA,

Versie 3, februari 2024

toelichting

In de Syllabus havo zijn de volgende twee aanpassingen bij nadere vaststelling doorgevoerd (en blauw gemarkeerd):

- Pagina 10, 4.2.1 **Cultuur van de kerk**, de verwijzing naar Hildegard von Bingen is verplaatst van subkopje **Kunst en esthetica** naar het subkopje **Kunst, wetenschap en techniek** (op pagina 11), omdat de verwijzing op de verkeerde plek stond
- Pagina 27 (vwo) en 25 (havo), in de tekst over vormgeving bij **DANS**, onder kopje **kracht** is de tekst onder subkopje **aanzet, impuls** vervangen door een tekst over **aanzet** en **choreografie, structuur** omdat dit helderder, korter en duidelijker is waarmee verwarring is weggenomen

Aard van de aanpassing: verplaatsing van tekst en verduidelijking

Verantwoording:

CvTE-syllabuscommissie kunst (algemeen) havo en vwo 2019

Voorzitter: Wim Vluggen, Conservatorium Maastricht

Secretaris: Pascal Marsman, SLO

Toetsdeskundige: Hugo Gitsels, Cito

Toetsdeskundige: Marieke Kraft, Cito

Lid vakvereniging en docent beeldend: Elisabeth van Vreeswijk

Lid vakvereniging en docent drama: Piet Spee

Lid vakvereniging en docent cultuur- en dansgeschiedenis: Thérèse Boshoven

Lid vakvereniging (en community filmdocent) en docent film: Vera Hageman

© 2024 College voor Toetsen en Examens, Utrecht

Alle rechten voorbehouden. Alles uit deze uitgave mag mits voorzien van een bronvermelding en zonder enige wijziging worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier zonder voorafgaande toestemming van het College. Het hergebruik van eventueel auteursrechtelijk beschermd werk van derden in dit werk is niet nader geregeld door het CvTE.

INHOUD

VOORWOORD	4
1 Inleiding	5
2 Examenstof centraal examen	6
3 Specificatie van de globale eindtermen voor het CE	7
3.1 Domein A: Vaardigheden	7
3.2 Domein B: Invalshoeken voor reflectie	7
3.3 Domein C: Onderwerpen	7
4 Beschrijvingen onderwerpen	8
4.1 Toelichting vernieuwde beschrijvingen van onderwerpen sinds 2022	8
4.2 Beschrijvingen	10
4.2.1 Cultuur van de kerk van de elfde tot en met de veertiende eeuw	10
4.2.2 Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw	11
4.2.3 Massacultuur vanaf 1950	12
5 Het centraal examen	14
5.1 Zittingen centraal examen	14
5.2 Vakspecifieke regels correctievoorschrift	14
5.3 Hulpmiddelen	14
5.4 Computertoetsing	14
Bijlage 1. Examenprogramma kunst (algemeen) havo/vwo	15
Bijlage 2. Nadere explicitering van termen en begrippen	17
Inleiding	17
Inhoud	18
BEELDENDE KUNST, ARCHITECTUUR EN VORMGEVING	19
I. Voorstelling	19
II. Inhoud	19
III. Vormgeving	19
IV. Materiaal en techniek	20
DRAMA (THEATER)	21
I. Voorstelling:	21
II. Inhoud:	21
III. Spelvormgeving:	22
IV. Theatrale vormgeving:	22
DANS	24
I. Voorstelling:	24
II. Inhoud:	24
III. Vormgeving	24
IV. Theatrale vormgeving	26
MUZIEK	27
I. Uitvoering/voorstelling:	27
II. Inhoud	27
III. Vormgeving	27
IV. Theatrale vormgeving	28
FILM	29
I. Voorstelling:	29
II. Inhoud:	29
III. Vormgeving	29

VOORWOORD

De minister heeft de examenprogramma's op hoofdlijnen vastgesteld. In het examenprogramma zijn de exameneenheden aangewezen waarover het centraal examen (CE) zich uitstrekt: het CE-deel van het examenprogramma.

Het College voor Toetsen en Examens (CvTE) geeft in een syllabus, die jaarlijks verschijnt, een toelichting op het CE-deel van het examenprogramma. Behalve een beschrijving van de exameneisen voor een centraal examen kan een syllabus verdere informatie over het centraal examen bevatten. Bijvoorbeeld over een of meer van de volgende onderwerpen: specificaties van examenstof, begrippenlijsten, bekend veronderstelde onderdelen van domeinen of exameneenheden die verplicht zijn op het schoolexamen, bekend veronderstelde voorkennis uit de onderbouw, bijzondere vormen van examinering (zoals computerexamens), voorbeeldopgaven, toelichting op de vraagstelling, toegestane hulpmiddelen.

De functie van een syllabus is een leraar in staat te stellen zich een goed beeld te vormen van wat in het centraal examen wel en niet gevraagd kan worden. Naar zijn aard is een syllabus dus niet een volledig gesloten en afgebakende beschrijving van alles wat op een examen zou kunnen voorkomen. Het is mogelijk, al zal dat maar in beperkte mate voorkomen, dat op een CE ook iets aan de orde komt dat niet met zo veel woorden in deze syllabus staat, maar dat naar het algemeen gevoelen in het verlengde daarvan ligt.

Een syllabus is ook een hulpmiddel voor degenen die zichzelf op een centraal examen voorbereiden. Een syllabus kan ook behulpzaam zijn voor de producenten van leermiddelen en voor nascholingsinstanties. De syllabus is niet van belang voor het schoolexamen. Daarvoor zijn door de SLO handreikingen geproduceerd die niet in deze uitgave zijn opgenomen.

Deze syllabus geldt voor het examenjaar 2025. Syllabi van eerdere jaren zijn niet meer geldig en kunnen van deze versie afwijken. Voor het examenjaar 2026 wordt een nieuwe syllabus vastgesteld. Het CvTE publiceert uitsluitend digitale versies van de syllabi. Dit gebeurt via Examenblad.nl (www.examenblad.nl), de officiële website voor de examens in het voortgezet onderwijs. In de syllabi 2025 zijn de wijzigingen ten opzichte van de vorige syllabus voor het examenjaar 2024 duidelijk zichtbaar. De veranderingen zijn geel gemarkeerd. Er zijn diverse vakken waarbij de syllabus 2025 geen inhoudelijke veranderingen heeft ondergaan.

Een syllabus kan ook tussentijds worden aangepast, bijvoorbeeld als een in de syllabus beschreven situatie feitelijk veranderd is. De aan een centraal examen voorafgaande Septembermededeling is dan het moment waarop dergelijke veranderingen bekendgemaakt worden. Kijkt u voor alle zekerheid jaarlijks in september op Examenblad.nl.

Het CvTE stelt het aantal en de tijdsduur van de toetsen van het centraal examen vast en de wijze waarop het centraal examen wordt afgenomen. Deze vaststelling wordt gepubliceerd in het rooster voor de centrale examens en in de Septembermededeling.

Voor opmerkingen over syllabi houdt het CvTE zich steeds aanbevolen. U kunt die zenden aan info@cvte.nl of aan CvTE, Postbus 315, 3500 AH Utrecht.

De voorzitter van het College voor Toetsen en Examens,
Drs. J.H (John) van der Vegt MPM

1 INLEIDING

In de vernieuwde tweede fase bestaan naast de 'oude' kunstvakken muziek, handvaardigheid, tekenen en textiele vormgeving vier 'nieuwe' kunstvakken:

- kunst (drama),
- kunst (dans),
- kunst (beeldende vormgeving) en
- kunst (muziek).

De 'nieuwe' kunstvakken heten 'nieuw' omdat zij bij de invoering van de tweede fase aan het eind van de vorige eeuw naast de bestaande kunstvakken werden ingevoerd. De kunstvakken 'nieuwe stijl' worden in deze syllabus in het vervolg dikwijls gezamenlijk aangegeven als kunst (drama etc).

Wijzigingen (2007) ten opzichte van de oude situatie in de tweede fase:

De vaknamen zijn veranderd: de vakken ckv2 en ckv3 en het combinatie vak (ckv2,3) zijn vervangen door kunst (drama), kunst (dans), kunst (muziek) en kunst (beeldende vormgeving).

Ckv2 kende geen centraal examen, wel een door de CEVO beschikbaar gestelde 'centrale' eindtoets die deel uitmaakte van het schoolexamen. Kunst (drama etc.) heeft een schoolexamen en een centraal examen. Dat centraal examen bepaalt net als bij de andere vakken de helft van het eindcijfer. Net als de vroegere door de CEVO geleverde eindtoets is het centraal examen een computerexamen. De kunstvakken (drama etc.) hebben alle vier hetzelfde centraal examen met de naam kunst (algemeen).

Wat is er uniek aan de nieuwe kunstvakken in de vernieuwde tweede fase?

De 'nieuwe' kunstvakken zijn de eerste vakken op het havo en vwo met uitsluitend een computerexamen als centraal examen. Dat vergt van scholen een zorgvuldige planning en voorbereiding.

Bovendien is het vrij uniek dat bij de 'nieuwe' kunstvakken een smal deelvak kunst (algemeen) is blijven staan dat uitsluitend een centraal examen heeft.

Verder is het mogelijk dat een kandidaat examen aflegt in twee kunstvakken onder bepaalde voorwaarden. Raadpleeg voor meer informatie en regelgeving Het Examenblad, www.examenblad.nl

Enkele belangrijke veranderingen in het programma van het centraal examen in de vernieuwde tweede fase:

- Het werkwoord 'aangeven' omvat activiteiten als beschrijven, onderzoeken en interpreteren, maar ook beargumenteren en onderbouwen.
- Het sub domein *Kunst en religie, levensbeschouwing* kent één eindterm. Enkele voorbeelden staan in het Aanhangsel. De inhoud van het sub domein is ongewijzigd.
- Havo-programma
 - Aan het programma is toegevoegd het sub domein esthetica (gedeeltelijk overgenomen van de inhoud van het vwo-programma en aangepast);
 - in het programma is in het sub domein Burgerlijke cultuur uitgebreid naar analogie van de inhoud van hetzelfde sub domein in het vwo-programma.
- Het College voor Toetsen en Examens maakt indien nodig ook nog andere beperkingen en/of specificaties bekend van de examenstof. Dit kan met name betrekking hebben op het onderwerp Massacultuur. Daardoor kan dit onderwerp geactualiseerd en uitgebreid worden.

Deze syllabus bestaat uit de tekst van het geglobaliseerde examenprogramma, gevolgd door een toelichting op de examenstof waarop het centraal examen betrekking heeft.

2 EXAMENSTOF CENTRAAL EXAMEN

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen B en C, in combinatie met de vaardigheden uit domein A.

De drie onderwerpen uit domein C waar het centraal examen betrekking op heeft zijn in de komende jaren:

Kunst (algemeen)	Kunst (algemeen)	Kunst (algemeen)
2025	2026	2027
Cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw	Cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw	Cultuur van romantiek en realisme in de negentiende eeuw
Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw	Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw	Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw
Massacultuur vanaf 1950	Massacultuur vanaf 1950	Massacultuur vanaf 1950

3 SPECIFICATIE VAN DE GLOBALE EINDTERMEN VOOR HET CE

3.1 DOMEIN A: VAARDIGHEDEN

Eindterm 1

De termen en begrippen die op het examen bekend worden verondersteld, zijn noodzakelijk voor het bereiken van twee doelen:

- vaardigheid (adequate receptie en reflectie),
- kennis (begrip van verbanden tussen kunst en cultuur).

Deze doelen hangen vanzelfsprekend met elkaar samen en zijn inhoudelijk gerelateerd aan de domeinen B en C. De functie van kunst zoals aangegeven in de invalshoeken van domein B kan maar zelden los worden gezien van het kunstwerk zelf. Binnen het werkveld is men het er bovendien over eens dat het ongewenst is functie en kunstwerk geheel los te koppelen. Voor het nader beschouwen / beluisteren van een kunstwerk in het kader van kunst (algemeen) is veelal een discipline-georiënteerd begrippenapparaat nodig. Dit is de reden waarom eindterm 1 uit domein A opgesteld is. Veel voor 'adequate receptie en reflectie' benodigde begrippen zijn basaal en begrepen in wat in de voorafgaande jaren is aangeleerd. De overige zullen alsnog binnen het programma kunst (algemeen) moeten worden verworven.

Het examenprogramma kent geen begrippenlijst. In het werkveld is echter gebleken dat er behoefte is aan een nadere explicitering van termen en begrippen uit het beschouwingsapparaat van de verschillende kunstdisciplines. Met Bijlage 2 biedt het College voor Toetsen en Examens daarom een aanzet tot verheldering van begrippen uit de verschillende disciplines. Het beschouwingsniveau dat hierbij gehanteerd wordt, gaat niet verder dan voor kunst (algemeen) nodig is. Verdergaande disciplinebeschouwing komt in de schoolexamens van de verschillende disciplines aan de orde.

Bijlage 2 is een tekst die aangevuld en verbeterd kan worden. Het betreft niet een uitbreiding van lesstof, noch een nieuw examenprogramma. Het is een handreiking voor leraren van de vier disciplines van het vak kunst (algemeen) om de begrippen die in het c.e. gehanteerd zouden kunnen worden op gelijke wijze te interpreteren en te hanteren bij de correctie.

3.2 DOMEIN B: INVALSHOEKEN VOOR REFLECTIE

Eindtermen 2 tot en met 7

De concrete invulling van de invalshoeken is verbonden met de onderwerpen, genoemd in domein C eindterm 8. Een nadere uitwerking staat in de toelichting op de onderwerpen binnen die eindterm.

3.3 DOMEIN C: ONDERWERPEN

Eindterm 8

4 BESCHRIJVINGEN ONDERWERPEN

4.1 TOELICHTING Vernieuwde Beschrijvingen van Onderwerpen sinds 2022

Achtergrond vernieuwing:

De syllabi zoals deze voor de examens kunst (algemeen) havo en vwo zijn samengesteld tot en met 2021 zijn door de jaren heen licht gewijzigd. De eerste syllabi werden samengesteld voor de invoering van het vak bij de inwerkingtreding van de Tweede Fase in 1998. Het ging om een 'voorlopig' document, omdat de kunstvakken zouden overgaan naar een nieuwe situatie waarbinnen er geen sprake meer zou zijn van kunstvakken oude stijl. De aanpassingen die werden doorgevoerd in 2007 vanwege de invoering van de Vernieuwde Tweede Fase waren niet groot, omdat ook toen de verwachting was dat een verandering zou plaatsvinden met de herinrichting van de kunstvakken in de bovenbouw havo en vwo. Een herinrichting bleef echter uit, waardoor de beschrijvingen van de onderwerpen in syllabi tot en met examenjaar 2021 zijn gebruikt.

Vernieuwing:

Inhoudelijk zijn er de afgelopen twintig jaar geen grote wijzigingen doorgevoerd, afgezien van de toevoeging van bijlage 2 'Nadere explicitering van termen en begrippen'. Aanpassingen, verbeteringen en/of wijzigingen zijn niet noodzakelijk of misschien zelfs onwenselijk wanneer de onderwerp beschrijvingen recht doen aan de te bestuderen stof van een betreffende periode en deze beschrijvingen examenmakers voldoende ruimte bieden. Bij de examenmakers ontstond echter de behoefte om na meer dan twintig jaar de 'accenten binnen de onderwerpen' en de 'specificaties van de onderwerpen vanuit de verschillende invalshoeken van reflectie' onder de loep te nemen, om de syllabi voor de komende jaren toekomstbestendig te maken. Hiervoor heeft het College voor Toetsen en Examens (CvTE) een syllabuscommissie samengesteld die de accenten en de specificaties van de zes cultuurhistorische periodes nauwkeurig heeft bestudeerd en vervolgens aangepast, verruimd en/of geactualiseerd.

Leeswijzer:

De benadering van kunst en cultuur in het vak Kunst (algemeen) is niet kunsthistorisch van aard, maar gebaseerd op de benadering zoals we die kennen vanuit de cultuurwetenschappen. Kunstuitingen en kunstobjecten worden beschouwd in relatie tot de cultureel historische achtergrond in een bepaalde periode in de geschiedenis. Die beschouwing is opgesplitst in zes invalshoeken van waaruit kunst, kunstuiting en/of kunstenaar beschouwd worden:

- Welke religieuze en/of levensbeschouwelijke ontwikkelingen waren van invloed?
- Welke esthetische principes zijn in deze periode van belang?
- Wie is de opdrachtgever, wat is de rol van politieke en/of de economische macht?
- In hoeverre was het doel vermaak en welk publiek werd daarbij beoogd of bereikt?
- Welke wetenschappelijke en/of technische ontwikkelingen waren van invloed?
- Welke interculturele invloeden speelden daarbij een rol?

Kunstenaars, kunstobjecten of kunstuitingen staan steeds in relatie tot de ontwikkeling van de cultuur in een bepaalde periode in een bepaald gebied (stad, streek, land of interculturele context). De kandidaat wordt geacht zich de situatie van de kunstenaar of de kunstconsument voor te stellen en eigen te maken om zo met behulp van de zes invalshoeken inzicht te krijgen in de ontwikkeling van kunst en cultuur in een bepaalde periode.

In de "specificaties van het onderwerp" is ervoor gekozen om steeds ontwikkelingen in algemene zin en per kunstdiscipline te benoemen. Bij iedere invalshoek worden de voor die periode belangrijkste ontwikkelingen of kenmerken genoemd. In enkele gevallen staan voorbeelden van personen, kunstobjecten of kunstuitingen tussen haakjes (.....), van deze voorbeelden verwachten wij dat de kandidaten die kennen.

Wanneer het voorbeeld tussen de haakjes begint met bijvoorbeeld (bijvoorbeeld.....), dan is het daar genoemde voorbeeld een van de mogelijk passende voorbeelden en is het illustratief bedoeld.

Binnen Kunst (algemeen) staat de betekenis van het kunstwerk centraal: Het gaat erom dat kandidaten, met behulp van de aangeleverde bronnen en de kennis en inzichten die zij hebben vergaard, een kunstuiting kunnen duiden binnen een cultuurhistorische context en er een betekenis aan toekennen. De kandidaat moet hier dus op worden voorbereid. Analyse c.q. beschouwing van het kunstwerk is hierbij dienend.

4.2 BESCHRIJVINGEN

4.2.1 Cultuur van de kerk van de elfde tot en met de veertiende eeuw

Accenten binnen het onderwerp:

- kerken en kloosters met bijbehorende kunstproducten; architectuur;
- religieus drama in en buiten de kerk;
- houding van de kerk ten opzichte van dans;
- (kerk)muziek: van eenstemmig naar meerstemmig.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Heilsgeschiedenis (Bijbel): schepping; zondeval; geboorte, leven, sterven en opstanding van Christus; laatste oordeel.
- Liturgie en kerkelijk jaar: cyclus (kerst, pasen, pinksteren, kerst).
- Religieuze volkscultuur; pelgrimages, heiligenverering (wonderen), relieken.
- Het menselijk invoelen, de verinnerlijking van de geloofservaring (bijvoorbeeld Mariadevotie).

Kunst en esthetica

- Schoonheid als openbaring van het goddelijke in licht, glans en kleur; gotiek; geometrische orde op basis van getalsverhoudingen.
- Didactische functie van kunst.
- Werken volgens praktijk van kopiëren; originaliteit is ondergeschikt.
- A capella gezang als meest verhevende in kerkmuziek; ~~Hildegard von Bingen als voorbeeld van veelzijdigheid: theologie, filosofie, natuurwetenschap, geneeskunde en muziek~~ eenstemmige muziek, gregoriaans (syllabisch en melismatisch); meerstemmige muziek (organum, bijvoorbeeld Leoninus en Perotinus).
- Opvattingen over lichaam en geest: het geestelijke boven het lichamelijke en het mannelijke boven het vrouwelijke.

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Organisatie van de samenleving: driestandenmaatschappij (geestelijkheid, adel, boeren/burgers).
- Ontstaan geldeconomie: opkomst steden, gildenorganisatie.
- Opdrachtgevers: kerk, adel, gilden, burgerij, stadsbestuur.
- Status van de kunstenaar: kunst als ambacht.

Kunst en vermaak

- Ontwikkeling vanuit liturgisch drama binnen de kerk naar religieus drama buiten de kerk, met inbegrip van kluchtige elementen en spektakel (bijvoorbeeld omkeringsfeesten, mysteriespelen, passiespelen en mirakelspelen).
- Wereldlijk vermaak tijdens religieuze feesten: processies, (doden) en andere dansen, kermessen en jaarmarkten.
- Ontstaan en verbreiding van riddercultuur aan de hoven vanaf twaalfde eeuw: liedcultuur, gezelschapdans en spelen (bijvoorbeeld Le jeu de Robin et Marion).

Kunst, wetenschap en techniek

- Vervlechting van (klassieke) wetenschap en geloof; Hildegard von Bingen als voorbeeld van veelzijdigheid: theologie, filosofie, natuurwetenschap, geneeskunde en muziek
- Vanaf de twaalfde eeuw: ontstaan universiteiten, zoeken naar verbinding van geloof met rede (bijvoorbeeld Thomas van Aquino).
- Technische ontwikkelingen: kerkarchitectuur (skeletbouw); muzieknotatie (Guido van Arezzo) en ontstaan van vocale meerstemmigheid.

Kunst intercultureel

- Contacten met islamitische cultuur: pelgrimsroutes, kruistochten; Moors Spanje.
- Contacten via handelsroutes (bijvoorbeeld zijderoutes).

4.2.2 Cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw

Accenten binnen het onderwerp:

- avantgardistische stromingen;
- expressie en abstractie;
- architectuur: functionalisme;
- ontwikkelingen in de kunsten in Rusland (bijvoorbeeld constructivisme);
- psychologisch realisme (Konstantin Stanislavski) en episch theater (Bertolt Brecht);
- vernieuwing van de academische dans (bijvoorbeeld Les Ballets Russes) en ontstaan moderne theaterdans (bijvoorbeeld Isadora Duncan, Martha Graham); dansrages;
- expressionisme en atonaliteit in de muziek;
- ontstaan nieuwe muzieksoorten: blues en jazz;
- ontwikkelingen en experimenten binnen film (bijvoorbeeld Sergei Eisenstein, Duits expressionisme, Hollywoodgenres en animaties).

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Visies op geschiedenis: breuk met het verleden.
- Utopieën van een nieuwe tijd: kunst is baanbreker voor die nieuwe tijd; kunst wil maatschappij veranderen.
- Kunst heeft geestelijke waarde en universele betekenis: op zoek naar essentie, abstractie.

Kunst en esthetica

- Van het materiële naar het geestelijke: verwerping natuurgetrouwheid (bijvoorbeeld kubisme); vorm, verhouding (bijvoorbeeld Piet Mondriaan, De Stijl).
- Uitdrukking van het innerlijke van de kunstenaar.
- Originaliteit als criterium.
- Kruisbestuiving tussen verschillende disciplines, samen met een groep gelijkgestemden het nieuwe brengen.
- Form follows function (bijvoorbeeld Louis Sullivan, Hendrik Petrus Berlage, Frank Lloyd Wright).
- Anti-kunst en anti-establishment (bijvoorbeeld Futuristen, Dada, Erik Satie).

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Maatschappelijke verhoudingen staan ter discussie (bijvoorbeeld socialisme, nationalisme versus internationalisme, eerste feministische golf en emancipatie van de vrouw).
- Opleiding: ontstaan van niet-traditionele academies met een onderzoekende, experimentele houding (bijvoorbeeld Bauhaus); zelfstandige gezelschappen (podiumkunsten).
- Opdrachtgevers: mecenaat en particuliere verzamelaars (bijvoorbeeld Helene Kröller-Müller) steunen de onafhankelijkheid van kunstenaars en hun zoeken naar nieuwe mogelijkheden; 'derden' organiseren optredens en tournees (bijvoorbeeld Sergei Diaghilev); kunstgalerieën.
- Politiek en kunst: propaganda en/of kritiek; verboden kunst (bijvoorbeeld Entartete Kunst).

Kunst en vermaak

- Film als amusement (bijvoorbeeld musicalfilm, Disney animaties).
- Theatershows (bijvoorbeeld: revue, cabaret, circus, musical, showdans).
- Moderne gezelschapsdans uit de VS (bijvoorbeeld charleston) en Engeland (bijvoorbeeld ballroomdans).
- Muziek: blues, ragtime.

Kunst, wetenschap en techniek

- Kunst als 'laboratorium' (bijvoorbeeld Bauhaus); onderzoek nieuwe materialen (bijvoorbeeld gewapend beton) en toepassingen ervan.
- Experimenten met elektrisch licht in het theater (bijvoorbeeld Loïe Fuller) en met vorm en beweging in de ruimte (bijvoorbeeld Oskar Schlemmer).
- Experimenten met bewegend beeld (bijvoorbeeld Luis Buñuel, Man Ray, Fernand Léger).
- Experimenten met klank (bijvoorbeeld Sprechgesang) en klankbronnen (bijvoorbeeld lawaaimachines, elektrische gitaar).

Kunst intercultureel

- Westerse blik op andere culturen; exotisme (bijvoorbeeld Josephine Baker): romantisering van niet-westerse culturen; primitivisme: interesse in etnografica als 'pure en authentieke' inspiratiebron voor de eigen kunst door kunstenaars als Picasso; verheerlijking van het zogenoemde 'primitieve' leven van niet-westerse culturen, dicht bij de natuur en niet gecorrumpeerd door het westen, kritiek op de eigen cultuur (bijvoorbeeld Paul Gauguin).
- Niet-Europese invloeden op kunstenaars (bijvoorbeeld Henri Matisse, Antonin Artaud, Ruth St. Denis, Igor Stravinsky).
- Waardering van de Afro-Amerikaanse muziek (jazz).
- Onderzoek volkscultuur (bijvoorbeeld Béla Bartók).

4.2.3 Massacultuur vanaf 1950

Accenten binnen het onderwerp:

- invloed van massamedia en internet op de kunsten; globalisering; hoge- en lage cultuur; mainstream en subculturen; jeugdculturen;
- multidisciplinaire kunst; fusie en cross over;
- popart, postmodernistische kunst;
- engagement; activistische kunst;
- film als bioscoop, TV en internetproduct (bijvoorbeeld tv-drama, reality-tv, speelfilms videoclip, vlogs);
- locatietheater, vormingstheater.
- breakdance, hiphop, urban dance; postmoderne dans, minimal dance;
- veelheid aan stromingen in pop-, jazzmuziek en klassieke muziek.

Specificaties van het onderwerp vanuit domein B invalshoeken voor reflectie:

Kunst en religie, levensbeschouwing

- Veelheid aan visies: fragmentarisch; opgeven van vooruitgangsidee; richtinggevend ideologieën zijn er niet versus nieuwe grote verhalen (bijvoorbeeld: duurzaamheid en ecologie; technologie en digitalisering; globalisering, migratie).
- Grote verscheidenheid in levensbeschouwingen (bijvoorbeeld relativisme, cynisme, hedonisme, nieuwe spiritualiteit); consumptiecultuur, individualisering en kritische reacties hierop zoals Punk.
- Identiteit; gender (bijvoorbeeld Stromae, Grayson Perry).

Kunst en esthetica

- Geen eenduidige esthetische normen; opvattingen over wat kunst is kunnen botsen en coëxisteren (bijvoorbeeld kunst als nabootsing van de realiteit, kunst om de kunst, kunst als vermaak).
- Overschrijding van grenzen van kunstdisciplines; vervagen van grenzen tussen hoge en lage cultuur;
- Postmodernisme: herwaardering figuratie en ornament, verhalende verwijzingen, clichés en (stijl)citaten mogen (bijvoorbeeld Robert Venturi), veelheid van betekenissen door citaten en fragmenten; ~~(nep)sentimentele beelden~~; het bevragen van ethische en esthetische waarden zoals: originaliteit, het banale (bijvoorbeeld Jef Koons), sterrendom, (overdreven) geweld (bijvoorbeeld Quentin Tarantino), de mannelijke blik, geënceneerde beelden (bijvoorbeeld Cindy Sherman);
- (Nieuw) engagement: politiek activistische kunst (bijvoorbeeld Ai Weiwei, Guerilla Girls).

Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

- Kunstenaar als ondernemer; cultureel ondernemerschap (bijvoorbeeld subsidies, sponsors, marketing en crowdfunding) gekoppeld aan bijvoorbeeld social media.
- Macht en invloed van megasterren (commercieel en maatschappelijk).
- Macht van producenten, massamedia en multinationals; veranderde (productie)verhoudingen door opkomst van internet.
- Kunst als handel en investering.

Kunst en vermaak

- Heruitvinden klassieke filmgenres (bijvoorbeeld New Hollywood en onafhankelijke film).
- Online streaming platforms.
- Megatentoonstellingen, manifestaties, festivals.
- Muziektheater.

- Talentenjachten (muziek, dans).
- Soaps, popmuziek, videoclips, musicals.
- Tv, reclame, stripverhalen.
- Mode en lifestyle.

Kunst, wetenschap en techniek

- Reproduceerbaarheid.
- Audiovisuele media, multimedia-installaties, videokunst.
- Digitale toepassingen in de kunsten; virtual reality; augmented reality.
- Nieuwe technieken, vermenging kunst, onderzoek en design (bijvoorbeeld Studio Roosegaarde, Iris van Herpen).

Kunst intercultureel

- Wereldwijd opereren van kunstenaars (fysiek en/of digitaal); gevolgen van globalisering;
- Cultuurrelativisme versus westerse kunst als maatstaf (bijvoorbeeld Remy Jungerman, Gordon Bennett); autobiografische kunst (bijvoorbeeld Kara Walker, Marlene Dumas);
- Fusion en cross-over: kunst als product van culturele uitwisseling (bijvoorbeeld: Bollywood film, Manga, Butoh, Latin, reggae);
- Werelddans, wereldmuziek (bijvoorbeeld Miriam Makeba).

5 HET CENTRAAL EXAMEN

5.1 ZITTINGEN CENTRAAL EXAMEN

Raadpleeg hiervoor Het examenblad, www.examenblad.nl

5.2 VAKSPECIFIEKE REGELS CORRECTIEVOORSCHRIFT

Voor dit examen is geen vakspecifieke regel vastgesteld.

5.3 HULPMIDDELEN

Raadpleeg hiervoor Het examenblad, www.examenblad.nl

5.4 COMPUTERTOETSING

Het centraal examen kunst (beeldende vormgeving, dans, drama, muziek, algemeen) wordt op de computer aangeboden. Het is van belang dat er voor iedere leerling een computer met koptelefoon beschikbaar is tijdens het examen.

BIJLAGE 1. EXAMENPROGRAMMA KUNST (ALGEMEEN) HAVO/VWO

Het eindexamen

Het eindexamen bestaat uit het centraal examen.

Het examenprogramma bestaat uit de volgende domeinen:

Domein A	Vaardigheden
Domein B	Invalshoeken voor reflectie
Domein C	Onderwerpen.

Het centraal examen

Het centraal examen heeft betrekking op de domeinen B en C in combinatie met de vaardigheden uit domein A.

De CEVO wijst uit domein C drie onderwerpen aan voor het havo-examen en vier onderwerpen voor het vwo-examen. De CEVO stelt het aantal en de tijdsduur van de zittingen van het centraal examen vast en maakt indien nodig een beperking en een specificatie bekend van de examenstof.

De examenstof

Domein A: Vaardigheden

1. De kandidaat kan:
 - de belangrijkste termen en begrippen hanteren uit de kunstdisciplines beeldende vormgeving, dans, drama en muziek die voorwaardelijk zijn voor adequate receptie en reflectie, en noodzakelijk voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur;
 - informatie over kunst en cultuur herkennen, benoemen en toepassen om verbanden aan te geven;
 - bij het reflecteren bronnenmateriaal op een adequate wijze hanteren;
 - overeenkomsten en verschillen noemen en beargumenteren met betrekking tot het beschouwingsapparaat bij de vier kunstdisciplines (alleen vwo).

Domein B: Invalshoeken voor reflectie

Sub domein B1: Kunst en religie, levensbeschouwing

2. De kandidaat kan aangeven met welke visies, doelen, middelen en inhouden de kunsten religieuze en/of levensbeschouwelijke uitgangspunten vertolken.

Sub domein B2: Kunst en esthetica

3. De kandidaat kan aangeven welke ideeën over schoonheid in kunst en kunstwaardering een rol spelen.

Sub domein B3: Kunstenaar en opdrachtgever; politieke en economische macht

4. De kandidaat kan aangeven welke invloed opdrachtgevers en politieke ideeën hebben op de rol en de inhoud van kunst en op de positie van de kunstenaar.

Sub domein B4: Kunst en vermaak

5. De kandidaat kan aangeven hoe vorm en inhoud bepaald worden door de vermaaksfuncties van kunst in relatie tot het daarbij betrokken publiek.

Sub domein B5: Kunst, wetenschap en techniek

6. De kandidaat kan aangeven hoe kunst en wetenschap/techniek op elkaar inwerken.

Sub domein B6: Kunst intercultureel

7. De kandidaat kan aangeven hoe Westerse en niet-Westerse kunst en cultuur elkaar wederzijds beïnvloeden.

Domein C: Onderwerpen

8. De kandidaat kan de eindtermen van domein A en B toepassen op voorbeelden uit de volgende onderwerpen:
- de cultuur van de kerk in de elfde tot en met veertiende eeuw;
 - de hofcultuur in de zestiende en zeventiende eeuw;
 - de burgerlijke cultuur van Nederland in de zeventiende eeuw;
 - de cultuur van Romantiek en realisme in de negentiende eeuw;
 - de cultuur van het moderne in de eerste helft van de twintigste eeuw;
 - de massacultuur vanaf 1950.

BIJLAGE 2. NADERE EXPLICITERING VAN TERMEN EN BEGRIPPEN

INLEIDING

Deze bijlage betreft een nadere toelichting op eindterm 1 uit het domein A van kunst (algemeen). eindterm 1 uit het domein A luidt als volgt: *“De kandidaat kan de belangrijkste termen en begrippen hanteren uit de kunstdisciplines beeldende vormgeving, drama, dans en muziek die voorwaardelijk zijn voor een adequate receptie en reflectie, en noodzakelijk voor begrip van verbanden tussen kunst en cultuur.”*

De bijlage biedt een explicitering van termen en begrippen uit het beschouwingsapparaat van de verschillende kunstdisciplines. Deze bijlage is een groeidocument dat op basis van evaluatie en commentaar vanuit het werkveld kan worden aangevuld en bijgesteld.

Het doel van deze bijlage is om docenten en examenkandidaten handvatten te bieden, om begrippen uit de verschillende kunstvakdisciplines te kunnen gebruiken en daarbij op zinvolle wijze overeenkomsten en verschillen tussen disciplines te kunnen duiden. Het beschouwingsniveau dat in dit document door het College voor Toetsen en Examens gehanteerd wordt, gaat niet verder dan voor kunst (algemeen) nodig is.

Voor de verschillende disciplines wordt (grotendeels) eenzelfde indeling in categorieën gehanteerd, ook al leidt dit er soms toe dat conventies in een bepaald werkveld worden doorbroken. Voor de disciplines beeldend, dans, film, theater en muziek is er geordend naar:

- I. Voorstelling:** Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama / dans / muziek / film wordt er getoond.
- II. Inhoud:** Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving:** Hoe wordt de voorstelling vormgegeven/afgebeeld door middel van beeld/dans/spel/muziek/filmtechniek?
- IV. Materiaal/techniek (bij beeldend) of theatrale vormgeving (bij de podiumkunsten drama, dans, muziek en bij film):** Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de voorstelling vormgegeven?

INHOUD

BEELDENDE KUNST, ARCHITECTUUR EN VORMGEVING

- I. Voorstelling: Wat is er te zien op een schilderij? Wat geeft een sculptuur weer? Wat is er te zien op een object? Wat is er te zien en/of te horen in een installatie?
- II. Inhoud: Waar gaat het werk over: wat is het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt het kunstwerk vormgegeven door middel van beeld? Hoe wordt het gebouw/object/affiche vormgegeven?
- IV. Materiaal/techniek: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de voorstelling/het gebouw/object/affiche vormgegeven?

DRAMA (THEATER)

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama/theater wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het theaterstuk over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Spelvormgeving: Hoe wordt de theatervoorstelling vormgegeven door middel van spel?
- IV. Theatrale vormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de theatervoorstelling vormgegeven?

DANS

- I. Voorstelling: Wat voor soort dans wordt er uitgevoerd en wat voor soort dansvoorstelling is er te zien?
- II. Inhoud: Waar gaat het dansstuk over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de voorstelling vormgegeven door middel van dans?
- IV. Theatrale vormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de dansvoorstelling vormgegeven?

MUZIEK

- I. Uitvoering /voorstelling: Wat is er te horen en/of te zien? Wat voor soort muziek(stuk) wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het muziek-/muziektheaterstuk over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de voorstelling/het concert vormgegeven door middel van muziek?
- IV. Theatrale vormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de muziekvoorstelling vormgegeven?

FILM

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort film(voorstelling) wordt er getoond?
- II. Inhoud: Waar gaat de film over: wat is het verhaal, het thema, het concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de filmvoorstelling vormgegeven door middel van
 - a. spelvormgeving,
 - b. theatrale vormgeving,
 - c. filmtechnische vormgeving: met welke filmspecifieke technieken wordt de filmvoorstelling vormgegeven?

BEELDENDE KUNST, ARCHITECTUUR EN VORMGEVING

- I. Voorstelling: Wat is er te zien op een schilderij? Wat geeft een sculptuur weer? Wat is er te zien op een object? Wat is er te zien en/of te horen in een installatie?
- II. Inhoud: Waar gaat het werk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt het kunstwerk vormgegeven door middel van beeld? Hoe wordt het gebouw/object/affiche vormgegeven?
- IV. Materiaal/techniek: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de voorstelling/het gebouw/object/affiche vormgegeven?

I. Voorstelling

Wat is er te zien op een schilderij? Wat geeft een sculptuur weer? Wat is er te zien op een object, zoals een servies of op een kledingstuk?

De voorstelling is een beschrijving van de 'dingen' die zijn weergegeven op het schilderij, in de sculptuur of op het object. Bijvoorbeeld: een mens, een interieur, een landschap, (kleur)vlakken of een combinatie daarvan.

II. Inhoud

Waar gaat het werk over: Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Een onderwerp of thema kan bijvoorbeeld bijbels, mythologisch, historisch, literair, maatschappelijk of politiek zijn. Een idee of concept kan bijvoorbeeld het uitdrukken van evenwicht en harmonie zijn (zoals bij Mondriaan).

Als het onderwerp verhalend is, kun je het werk analyseren aan de hand van de 5 w's.
< zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of materiaal/techniek en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van een voorstelling van een (bedroefde) vrouw met een liggende man op schoot, kan het onderwerp Maria en Jezus zijn, of specifiek nog een piëta of een beweningscène. De boodschap of (diepere) betekenis van dit onderwerp is vaak (mede)lijden of verdriet.

III. Vormgeving

Hoe wordt het kunstwerk vormgegeven door middel van beeld? Aspecten van beeldende vormgeving zijn **vorm, ruimte, licht, kleur en compositie.**

vorm

Denk daarbij aan tweedimensionale (vlak, plat) en driedimensionale vormen (ruimtelijk, plastisch), abstracte of figuratieve vormen, schematische, gestileerde, organische, geometrische vormen etc.

ruimte

Dit gaat over ruimtelijkheid en plasticiteit bij driedimensionale vormen en de suggestie van dieptewerking of plasticiteit in tweedimensionale werken.

Suggestie van dieptewerking ontstaat vooral door overlapping en (lijn)perspectief. Suggestie van plasticiteit ontstaat door licht en schaduw.

licht

Dit gaat over de werking van licht op driedimensionale vormen en de effecten van licht bij architectuur (glas) en over de suggestie van licht in tweedimensionale werken: natuurlijk licht, kunstlicht; licht-donkercontrasten (clair-obscur).

kleur

Denk daarbij aan primaire kleuren, gemengde kleuren, kleurhelderheid, kleurverzadiging, kleurcontrasten, kleursymboliek.

compositie

Dit is de ordening/plaatsing/groepering van vormgevingsaspecten tot een beeldend geheel (bijvoorbeeld een symmetrische compositie, een dynamische compositie).

IV. Materiaal en techniek

materiaal

Met welke materialen is het schilderij/ de sculptuur/het gebouw/het object gemaakt?

De kunstenaar/architect of vormgever heeft gewerkt met bijvoorbeeld: verf, hout, klei, marmer, metaal, glas, (bak)steen, drukinkt, textiel.

Techniek en hanteringswijze

Met welke technieken is het schilderij/ de sculptuur/het gebouw/het object (bijvoorbeeld servies of kledingstuk) vormgegeven?

De techniek is de manier waarop (met gereedschap) het materiaal wordt verwerkt. Bijvoorbeeld: schilderen, tekenen, hakken, boetseren, metselen, drukken, naaien of breien.

De hanteringswijze is de manier waarop de kunstenaar zijn gereedschap en materiaal gebruikt, bijvoorbeeld: grof of fijn, glad of ruw.

DRAMA (THEATER)

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama/theater wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het theaterstuk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Spelvormgeving: Hoe wordt de theatervoorstelling vormgegeven door middel van spel?
- IV. Theatrale vormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de theatervoorstelling vormgegeven?

I. Voorstelling:

Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort drama/theater wordt er uitgevoerd? Bijvoorbeeld: teksttoneel, fysiek theater, cabaret, poppenspel of locatietheater.

II. Inhoud:

Waar gaat het theaterstuk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

De inhoud van theaterstukken is veelal gebaseerd op een tekst. Deze tekst kan gebaseerd zijn op een boek, film, historische gebeurtenissen, volledig nieuw zijn of speciaal zijn geschreven. Joost van de Vondel schreef *Gijsbrecht van Amstel* bijvoorbeeld ter gelegenheid van de opening van de Schouwburg van Amsterdam in 1637. Hij baseerde zijn stuk gedeeltelijk op middeleeuwse gebeurtenissen en op het klassieke verhaal van Aeneas en de val van Troje. Daarnaast zijn er theatervormen waarin tekst nauwelijks of geen rol speelt, bijvoorbeeld fysiek theater, mime en slapstick. De inhoud van een theaterstuk kan ook voortkomen uit improvisatie van de acteurs.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of theatrale vormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het theaterstuk en/of in de intentie van de maker. In het geval van Vondels *Gijsbrecht van Amstel* is het onderwerp het verzet tegen de belegering van de stad Amsterdam in de middeleeuwen. De boodschap of (diepere) betekenis is de grootsheid van de stad Amsterdam in de zeventiende eeuw.

Een theaterstuk kan worden geanalyseerd aan de hand van de **spelgegevens**, die bestaan uit de **5 w's**:

wie

Wie zijn de personages in het stuk? Een personage kan een type zijn, bijvoorbeeld Batman en de Joker (personages met één of hoogstens twee karaktereigenschappen) of een karakter zoals Gijsbrecht van Amstel of Mutter Courage (personages met meerdere karaktereigenschappen, vaak met een karakterontwikkeling).

wat

Wat zijn de personages aan het doen, wat gebeurt er in het stuk? Het gaat hier het plot, het conflict, de spanningsopbouw (bijvoorbeeld: inleiding, opbouw, climax, afloop).

waar

Waar speelt het stuk of de scène zich af? Het gaat om de plaats, ruimte, locatie waar het stuk zich afspeelt. Bijvoorbeeld: buiten op een berg, in een kamer in een huis of op de maan. De locatie kan ook onbestemd of abstract zijn.

wanneer

Wanneer speelt het stuk of de scène zich af, in welke tijd? Het gaat over plaatsing in de historische tijd en over de tijdsverloop in het stuk. Bijvoorbeeld: chronologisch, fragmentarisch, tijdsprongen, flash back, flash forward.

waarom

Wat is het motief van de personages? Het gaat over de beweegredenen van de handeling. Bijvoorbeeld: waarom is de Joker de eeuwige vijand van Batman? Waarom wil Mutter Courage geen vrede? (Ze verdient namelijk haar geld met de oorlog.) De beweegredenen kan ook onduidelijk of zelfs afwezig zijn.

Bijvoorbeeld in het stuk *Wachten op Godot* van Samuel Beckett is het onduidelijk waarom twee mannen wachten op Godot.

III. Spelvormgeving:

Hoe wordt de theatervoorstelling vormgegeven door middel van spel? Spel kent de volgende aspecten:

lichaam

- mimiek (gezichtsuitdrukking)
- gebaren en bewegingen (bijvoorbeeld het waggelen van een dikke dame)
- lichaamshouding (zoals een stijve nek voor een koppig persoon, of het ingezakt zitten van een sloom figuur)
- handeling (roken, neuspeuteren, op het horloge kijken)

stem

- volume (hard of zacht)
- accent (stads- of streekaccent)
- klankkleur (hoog en licht of zwaar en donker, nasaal, 'hete aardappel in de keel').
- intonatie (veel of weinig variatie in toonhoogte)
- het gebruik van klemtonen
- timing (langzaam of snel, pauzes)
- veel of weinig emotie in de stem

mise-en-scène

Hiermee bedoelt men het gebruik van de ruimte door de acteurs zoals:

- de plaatsing van personages in de ruimte (onderlinge afstanden, hoogteverschillen)
- het bewegen van de personages ten opzichte van elkaar en in de ruimte (de looplijnen)
- de blikrichting/focus van de personages
- het op- en afgaan van de personages

Een bepaalde keuze in spelvormgeving kan leiden tot een karakteristieke manier van spelen: de **speelstijl**. De speelstijl kan gekoppeld zijn aan het regie concept. De speelstijl kan ook horen bij een bepaald theatergenre, zoals melodrama (soap), realisme, absurdisme, slapstick of episch theater.

IV. Theatrale vormgeving:

Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de theatervoorstelling vormgegeven?

locatie

Dit is de plek die door de theatermaker of de regisseur gekozen is, waar de voorstelling plaatsvindt. In principe kan op elke locatie gespeeld worden (bijvoorbeeld in het theater of in een fabriekshal, buiten op straat of in de duinen).

decor

Dit is de toneeltoerusting waarmee de plaats van handeling wordt voorgesteld, ook projecties kunnen tot het decor behoren.

kostuum

Onder kostuum verstaat men de kleding van het personage.

grime en hair styling

Dit gaat over de opmaak van het gezicht van de acteurs en hun haardracht: denk hierbij onder andere aan schmink, pruiken en littekens.

rekwisieten

Rekwisieten zijn voorwerpen die in een voorstelling gebruikt worden door de spelers, zoals een pen of een zwaard. Ook stoelen en tafels die op een toneel staan zijn rekwisieten.

attributen

Een attribuut is een speciaal rekwisiet, dat bij een rol hoort, zoals een liniaal voor een strenge juf, een scepter voor een koning, de lier van Apollo, de sleutels van Petrus. Daaraan kun je het personage herkennen.

belichting

Door middel van belichting van de speelplek zorgt men voor zichtbaarheid van wat zich afspeelt, maar ook voor een bepaalde sfeer. Belichting kan de aandacht van het publiek op een bepaalde handeling richten. Denk hierbij aan de kleur en de intensiteit van het licht.

muziek

Theatervoorstellingen kunnen worden begeleid door muziek, die net als belichting, voor een sfeer of bepaalde emotie kan zorgen. Denk aan bombastische muziek om een opschepper te karakteriseren, of minimalistische muziek als ondersteuning van een sterfscène.

geluid en geluidseffecten

Ook door middel van geluid kunnen scènes worden ondersteund of benadrukt. Denk hierbij aan wapengekletter bij vechtschènes of geluidsdecor/soundscapes met zwembadgeluiden om een zwembad te verbeelden.

De combinatie van de theatrale vormgevingsmiddelen met de positie en beweging van de spelers noemen we de **enscenering**. Een 'still' uit de voorstelling noemen we het **toneelbeeld**. Alles wat je ziet op een bepaald moment van het stuk hoort bij het toneelbeeld: het decor, de kostuums, de rekwisieten, de belichting, de positie van de acteurs, de grime en hairstyling etc.

DANS

- I. Voorstelling: Wat voor soort dans wordt er uitgevoerd en wat voor soort dansvoorstelling is er te zien?
- II. Inhoud: waar gaat de dansvoorstelling over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: hoe wordt de voorstelling vormgegeven door middel van dans?
- IV. Theatrale vormgeving: waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de dansvoorstelling vormgegeven?

I. Voorstelling:

Wat is er te zien en/of te horen?

Wat voor soort dans wordt er uitgevoerd: werelddans, klassiek ballet, moderne dans, jazzdans, urban dans? En wat voor soort dansvoorstelling is er te zien, bijvoorbeeld een verhalend romantisch ballet, een modern theaterdansstuk, een musical, een volksdans, een dance battle of een multimediale dansvoorstelling?

II. Inhoud:

Waar gaat de dansvoorstelling over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Als het onderwerp verhalend is, kun je de dansvoorstelling analyseren aan de hand van de 5 w's.
< zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of theatrale vormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van *Lamentation*, de danssolo van Martha Graham, is het onderwerp het lichaam als uitdrukkingmiddel van verdriet. De (diepere) betekenis van dit onderwerp is vaak universele rouw of lijden. Bij het *Zwanenmeer* is het onderwerp het sprookje over de witte en de zwarte zwaan. De (diepere) betekenis is hier de strijd tussen goed en kwaad.

III. Vormgeving

Hoe wordt de uitvoering/voorstelling vormgegeven door middel van dans?

Vormgeving in dans gebeurt door de keuzes die een choreograaf maakt in het gebruik van ruimte, tijd en kracht door de dansers.

In dans kan het lichaam ook gebruikt worden zoals bij spel in drama (bijvoorbeeld mimiek, handgebaren en stem) > zie drama (theater)

1 Ruimte

Dans voltrekt zich altijd in ruimte. In de meest brede zin van het woord is ruimte de reële of virtuele plek, locatie, waar de danser danst. Ruimte kent een aantal aspecten, zoals:

richtingen

In het horizontale vlak zijn er diverse richtingen waarin de danser de ruimte kan doorsnijden. Denk hierbij aan voor- en achterwaarts, zijwaarts en diagonaal. De variaties daarin kunnen leiden tot patronen (bijvoorbeeld lijn, cirkel, slinger, spiraal, acht). Ook de blikrichting (focus) van de danser is van belang.

hoogtelagen

In het verticale vlak kan de danser zich bewegen in drie lagen: hoog, midden en laag. De lagen worden gedacht vanuit het bekken van de danser, dat als 'midden' wordt gezien. Dus springen is dan 'hoog' en zittend/liggend de grond gebruiken is 'laag'. Bijvoorbeeld: een breakdancer die een backspin uitvoert, danst laag. Een ballerina die 'en pointe' (op spitzten) balanceert of wordt gelift, danst hoog.

2 Tijd

Dans voltrekt zich niet alleen in de ruimte, maar ook in tijd. Dans heeft een duur (acht maten voor een paar passen, avondvullend voor een sprookjesballet bijvoorbeeld), een tempo (van uiterst langzaam tot extreem snel), een ritme en maat (zie bij muziek). Kortom, dans maakt een bepaalde onderverdeling van de tijd zichtbaar.

3 Kracht

Dansers zetten altijd een bepaalde kracht in om te dansen. Dans is, vanuit kracht gezien, een spel tussen de krachtsinzet van de danser en de zwaartekracht die voortdurend inwerkt op zijn/haar lichaam. De ingezette kracht kan variëren van zeer sterk tot zeer zwak.

Denk hierbij aan:

spanning (tonus)

Om te kunnen bewegen moet de danser zijn spieren aanspannen en ontspannen, afhankelijk van de beweging die hij wil maken. Je kunt hierbij denken aan krachtsinspanning om bepaalde bewegingen technisch te kunnen uitvoeren (been optillen, springen, maar ook loslaten/laten vallen of ontspannen), maar ook spierspanning in bewegingen gebruiken om iets uit te drukken (de wijze waarop je eenzelfde bewegingen kunt uitvoeren om er een andere betekenis aan te geven).

gewicht

Het lichaam van de danser heeft een gewicht dat bewust kan worden ingezet. De danser kan bijvoorbeeld zijn gewicht inzetten om te vallen en te rollen, maar hij kan zijn gewicht ook ogenschijnlijk ontkennen door heel licht te dansen of te springen.

aanzet

Het karakter van een beweging hangt sterk af van de aanzet van die beweging. De aanzet verwijst naar het begin van een beweging in de dans. Deze aanzet kan de danser zelf geven: het komt dan voort uit de intentie en het besluit van de danser om een bepaalde beweging te starten. Hij kan een sterke aanzet meegeven of een zeer lichte. Een aanzet die start vanuit de romp levert een andere zeggingskracht op dan een aanzet vanuit (het uiteinde van) de ledematen. De aanzet kan ook van buiten de danser komen, denk daarbij aan een duw van een andere danser.

choreografie, structuur

Door de combinatie van de dansaspecten ruimte, tijd en kracht ontstaat een choreografie. Als er meerdere dansers (in een choreografie) zijn, dan spelen (variaties op) structuur en samenwerking een rol. Structuur betekent dat er een samenhangend geheel ontstaat in danspassen en danscombinaties. Door variaties ontstaan er verschillen tussen de individuele dansers, voorbeelden van variaties zijn canon (starten van dansfrases na elkaar), opeenvolging (starten van een enkele beweging na elkaar), herhaling of omkering van dansfrases. Bij samenwerking vindt (een bepaalde) interactie tussen de dansers plaats, voorbeelden van interactie zijn: actie/reactie, leunen/steunen of unisono (gelijktijdig bewegen).

aanzet, impuls

Het karakter van een beweging hangt sterk af van de aanzet die de danser actief geeft aan de beweging: hij kan een sterke aanzet meegeven of een zeer lichte. Als de danser zelf inactief is en de aanzet van zijn beweging komt van buiten, dan spreken we van een impuls. Denk daarbij aan een duw van een andere danser, het in beweging gezet worden door een decorstuk bijvoorbeeld.

Ruimte, tijd en kracht zijn de vormgevingselementen die we voor dans benoemen. Door de opeenvolgende en veranderende inzet van deze elementen ontstaat beweging in een specifieke vorm. De vorm van bewegen van een danser kan bijvoorbeeld rond of hoekig zijn, symmetrisch of asymmetrisch, groot (helemaal uitgestrekt) of klein (helemaal in elkaar). Wanneer er sprake is van meerdere dansers in een choreografie dan spelen de aspecten structuur en samenwerking een belangrijke rol. Er is sprake van structuur wanneer er door (de variaties op) de volgorde van de danspassen en de danscombinaties een samenhangend geheel ontstaat. Door variaties ontstaan er verschillen tussen de individuele dansers. Bijvoorbeeld: canon (starten van dansfrases na elkaar), opeenvolging (starten van een enkele beweging na elkaar), herhaling of omkering van dansfrases. Een samenwerkingsvorm is de manier waarop de dansers samenwerken in een choreografie, ofwel de wijze waarop de interactie tussen de dansers plaatsvindt. Bijvoorbeeld: actie/reactie, leunen/steunen of unisono (gelijktijdig bewegen).

IV. Theatrale vormgeving

> zie drama (theater).

NB! De 'balletspitz' is noodzakelijk voor een specifieke beweging en valt, behalve onder theatrale vormgeving > kostuum, ook onder > dans, III. vormgeving.

MUZIEK

- I. Uitvoering /voorstelling: Wat is er te horen en/of te zien? Wat voor soort muziek(stuk) wordt er uitgevoerd?
- II. Inhoud: Waar gaat het muziek-/muziektheaterstuk over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de voorstelling/het concert vormgegeven door middel van muziek?
- IV. Theatrale vormgeving: Waarmee, met welke materialen en technieken, wordt de muziekvoorstelling vormgegeven?

I. Uitvoering/voorstelling:

Wat is er te horen en/of te zien? Wat voor soort muziek(stuk) wordt er uitgevoerd? Bijvoorbeeld een concert van een symfonieorkest, een optreden van een pop-/rockband, van een jazzband; een muziektheaterstuk zoals een opera of een musical; een liederenrecital; koorwerk.

II. Inhoud

Waar gaat het muziek-/muziektheaterstuk over: Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Bij sommige muziekstukken is sprake van een verhaal. Bijvoorbeeld bij muziektheaterstukken als opera, operette en musical. Het verhaal kan worden geanalyseerd aan de hand van de spelgegevens, die bestaan uit de 5 w's.

> zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud, vormgeving en/of theatrale vormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van het muzieknummer *Star Spangled Banner* van Jimi Hendrix is het onderwerp de Amerikaanse vlag of het bombardement van Engelse soldaten op een Amerikaans fort in 1814. De (diepere) betekenis van dit onderwerp is het protest tegen de Amerikaanse regering eind jaren 60.

III. Vormgeving

Hoe wordt de uitvoering/voorstelling vormgegeven door middel van muziek?

Vormgeving in muziek gebeurt door de keuzes die een componist maakt in het gebruik van:

1 Toonhoogte

Toonhoogte is de hoogte van klanken, instrumenten en/of stemmen. De toonhoogte wordt aangegeven door noten, genoteerde klanken. Een **melodie** is een opeenvolging van klanken van verschillende toonhoogte, in een bepaald ritme, die als een herkenbaar geheel kan worden ervaren.

Elementen die met toonhoogte te maken hebben zijn akkoorden (o.a. majeur en mineur), harmonie (de rangschikking van akkoorden), dissonant, consonant, een- en meerstemmigheid, homofonie en polyfonie, atonaliteit en tonaliteit.

Tonaal en atonaal:

In tonale muziek is er een relatie tussen de verschillende tonen van de toonladder (bijv. C-D-E-F-G-A-B-C), niet alle tonen zijn even belangrijk. Door de hiërarchie is de eerste toon van de toonladder, de grondtoon, en eventueel het akkoord dat hierop gebouwd wordt, het belangrijkste. De grondtoon en de andere gebruikte tonen van de toonladder bepalen onder andere de toonsoort. In het gregoriaans in de middeleeuwen werd gebruik gemaakt van kerktoonladders. Composities gebaseerd op kerktoonladders wordt modale muziek genoemd. Naast het gregoriaans komt dit ook in jazz- en popmuziek voor.

Vanaf de barok wordt een majeur- of mineurtoonladder gebruikt waardoor je kunt spreken van een majeur- of mineurtoonsoort. Bij atonale muziek ontbreekt deze hiërarchie voor een deel, waardoor de muziek een bepaalde onvoorspelbaarheid heeft.

2 Toonduur

Toonduur is de lengte, de tijdsduur van klanken. Toonduur is bepalend voor de volgende aspecten:

maat

Dit is de indeling van de muziek in gelijke eenheden van één of meerdere tellen; bekend zijn tweekwartsmaten (2/4, mars), driekwartsmaten (3/4, wals en mazurka bijvoorbeeld) en vierkwartsmaten (4/4, tango).

ritme

Dit is de indeling in tijd van korte en lange klanken en eventuele momenten van stilte tussen deze klanken (rusten) en de accenten die hierin gelegd kunnen worden. Een bijzonder ritmisch gegeven is de syncope: een verschuiving van het accent, waardoor het accent niet óp de tel maar net vóór of net ná de tel ligt.

3 Tempo

Tempo is de snelheid van een muziekstuk. Muziekstukken kunnen snel of langzaam worden gespeeld (hoog of laag tempo) en er kan sprake zijn van tempowisselingen waarbij vertraagd of versneld wordt. In de popmuziek wordt tempo aangeduid met BPM (= Beats Per Minute)

Opmerking: ritme en tempo zijn twee verschillende fenomenen. Het tempo van een muziekstuk kan langzaam zijn en toch snelle ritmische bewegingen kennen.

4 Dynamiek (klanksterkte)

In muziek wordt met dynamiek de klanksterkte van de muziek bedoeld.

- Zacht (piano) en sterk (forte) en variaties daarop.
- Zachter worden (diminuendo/decrescendo) en sterker (harder) worden (crescendo).

Een accent is een enkel(e) toon/akkoord of een groepje tonen/akkoorden dat sterker wordt gespeeld/ dat benadrukt wordt.

Dynamiek kan zorgen voor contrasten en het karakter van de muziek kan erdoor veranderen (een melodie die bijvoorbeeld eerst piano en dan forte wordt gespeeld krijgt een ander karakter). Dynamiek kan ook invloed hebben op de spanning(sopbouw) (bijvoorbeeld bij een crescendo).

5 Klankkleur, timbre

Klankkleur of timbre is de eigen kleur, karakter van de individuele stem of het individuele instrument, van licht en helder tot vol en zwaar. Zo kan de ene sopraan licht en helder klinken, een andere sopraan donker en dramatisch.

Ook de combinatie van verschillende stemmen en instrumenten levert een eigen klankkleur op: koor, strijkorkest, symfonieorkest, blaasorkest (harmonieorkest, fanfare), popband en/of combinaties hiervan hebben alle een eigen, karakteristieke klank.

6 Vorm en vormelementen, compositie

Met de genoemde vormgevingsmiddelen (toonhoogte, toonduur, tempo, dynamiek en klankkleur) creëren componisten muziekstukken, composities. Een aantal compositie- elementen en compositievormen zijn:

motief

Een motief is een klein melodisch of ritmisch gegeven dat als basis dient voor een compositie (denk bijvoorbeeld aan de eerste vier noten van de vijfde symfonie van *Ludwig von Beethoven*: ♯♯__). Een motief kan onderdeel uitmaken van een muzikaal thema.

thema

Een thema is een muzikale zin die bepalend is voor een muziekstuk en die gedurende het stuk meerdere keren voorkomt, al dan niet als variatie. Een thema kan één of meerdere motieven bevatten.

IV. Theatrale vormgeving

> zie drama (theater).

FILM

- I. Voorstelling: Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort film(voorstelling) is er te zien?
- II. Inhoud: Waar gaat de film over: Wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?
- III. Vormgeving: Hoe wordt de filmvoorstelling vormgegeven door middel van
 - a spelvormgeving > zie drama (theater),
 - b theatrale vormgeving > zie drama (theater),
 - c film technische vormgeving: met welke film specifieke technieken wordt de filmvoorstelling vormgegeven?

I. Voorstelling:

Wat is er te zien en/of te horen? Wat voor soort film(voorstelling) wordt er getoond? Bijvoorbeeld een speelfilm (romcom, thriller, western, roadmovie), documentaire of een kunstfilm.

II. Inhoud:

Waar gaat de film over: wat is het onderwerp, het verhaal, het thema, het idee of concept? Wat is de boodschap of (diepere) betekenis?

Als het onderwerp verhalend is, kun je de film(voorstelling) analyseren aan de hand van de 5 w's.
> zie drama.

De boodschap of (diepere) betekenis wordt (mede) bepaald door voorstelling, inhoud en vormgeving en kan gezocht worden in de cultuurhistorische context van het kunstwerk en/of in de intentie van de maker. In het geval van de film(voorstelling) *The Great Dictator* van Charlie Chaplin is het onderwerp de dictatuur van Adolf Hitler. De (diepere) betekenis van dit onderwerp is vaak een aanklacht tegen het Derde Rijk.

III. Vormgeving

Hoe wordt de filmvoorstelling vormgegeven door middel van

- a spel > zie drama
- b theatrale vormgeving > zie drama
- c film technische vormgeving

c. Film technische vormgeving:

Met welke voor film specifieke technieken wordt de filmvoorstelling vormgegeven?
Specifiek voor film is de vormgeving door middel van:

1 Cameravoering, opnametechniek

Hiertoe behoren:

camerastandpunt

Dit is de plaats van de camera ten opzichte van dat wat gefilmd wordt:

- neutraal: Het onderwerp wordt op ooghoogte in beeld gebracht.
- kikker: Het onderwerp wordt van onderaf in beeld gebracht.
- vogel: Het onderwerp wordt van bovenaf in beeld gebracht.
- camerahoek: De specifieke hoek ten opzichte van dat wat gefilmd wordt, schuin of recht ervoor.

camerabeweging

Vanuit een 'vaste' camera, op één plek:

- Het kan gaan om een horizontale, verticale of draaiende beweging of een zoombeweging.
- Het verplaatsen van de positie van de camera ten opzichte van het gefilmde:

Bijvoorbeeld het meebewegen van de camera door het lopen van de cameraman, door de camera op een rails te laten rijden, door het bevestigen van de camera aan een robot(arm), een auto of een drone.

camera-afstand

De afstand van de camera tot het gefilmde: bijvoorbeeld een close-up (alleen het gezicht), medium-shot (vanaf het middel in beeld), totaal shot (volledig in beeld) of long shot (overzicht van een situatie of locatie van een afstand).

kadrering

De specifieke beeldduitsnede waarvoor de regisseur/cameraman kiest. Bijvoorbeeld de keuze om een persoon links, in het midden of slechts half in beeld te brengen.

cameraperspectief

Hierbij gaat het om de persoon van waaruit de gebeurtenis wordt geregistreerd:

objectief: De camera registreert wat er gebeurt. Je ziet de situatie van enige afstand, als toeschouwer, niet als betrokkene

subjectief: De kijker kijkt mee met een van de acteurs, kijker ziet wat de acteur ziet

scherpstelling

De keuze voor het deel van het beeld waarop de camera scherpstelt

2 Montage

Hierbij gaat het om de ordening van opgenomen beeld en geluid. Ook kan het gaan om toevoegingen aan het gefilmde materiaal (bijvoorbeeld: geluiden, beeldmanipulatie, animatie). Beelden kunnen door de manier waarop ze achter elkaar staan of 'geordend' zijn een bepaalde betekenis krijgen (bijvoorbeeld de montages van Eisenstein of de douchescène uit *Psycho*).

Special effects kunnen, behalve op de set, ook in de montage worden gecreëerd. Denk daarbij aan slow motion maar ook aan digitale technieken als Computer-Generated Imagery.

In film kan geluid (bijvoorbeeld geluidseffecten, muziek, voice-over) ook in de montage nog worden toegevoegd (anders dan bij drama).

COLLEGE VOOR TOETSEN EN EXAMENS

Het College voor Toetsen en Examens is namens de overheid verantwoordelijk voor de kwaliteit en het niveau van de centrale examens en toetsen in Nederland. Het heeft verschillende examens en toetsen onder zijn hoede.

[cvte.nl](https://www.cvte.nl)

SAMEN BOUWEN WE AAN GOEDE TOETSEN EN EXAMENS

 Centrale Eindtoets primair onderwijs: de eindtoets die de overheid aanbiedt aan leerlingen uit groep 8. De uitkomst is een advies voor het best passende brugklatype. [Centraleeindtoetspo.nl](https://www.centraleeindtoetspo.nl)

 Centrale examens voortgezet onderwijs: het centrale deel van de eindexamens vmbo, havo of vwo. Het diploma geeft toegang tot passend vervolgonderwijs. [Examenblad.nl](https://www.examenblad.nl)

 Staatsexamens voortgezet onderwijs: examens voor iedereen die individueel of op vso-scholen niet in staat is via het regulier voortgezet onderwijs examen af te leggen. [Staatsexamensvo.nl](https://www.staatsexamensvo.nl)

 Centrale examens middelbaar beroeps- onderwijs: centrale examens Nederlandse taal en Engels voor studenten in het mbo. De uitkomst is onderdeel van het mbo-diploma. [Examenbladmbo.nl](https://www.examenbladmbo.nl)

 Staatsexamens Nederlands als tweede taal: examens Nederlandse taal voor iedereen die Nederlands niet als moedertaal heeft. Het diploma toont aan dat het Nederlands voldoende is voor werk of opleiding. [Staatsexamensnt2.nl](https://www.staatsexamensnt2.nl)